

Seneca

Játék az isteni Claudius haláláról

(Apocolocyntosis)¹

Fordította, a kísérő tanulmányt és a jegyzeteket írta:

Szilágyi János György

A fordítást a latin eredetivel egybevetette:

Szepessy Tibor.

¹ A fordítás alapjául *F. Bücheler - W. Heraeus* (Petronii Saturae, Berlin, 19226), *R. Waltz* (Paris, 1934) és *C. F. Russo* (Firenze, 19613) szövegkiadása szolgált. - Az értelmezéshez a két utóbbi fordítása, illetve jegyzetei mellett a legtöbb segítséget *F. Bücheler* (Kleine Schriften I. Leipzig, 1915, 439-507) és *R. Heinze* (Hermes 61, 1926. 49-78) kommentárja, valamint *O. Weinreich* monográfiája (Senecas Apocolocyntosis, Berlin, 1923) adta. Sok segítséget jelentett *A. Ronconi* (Milano, 1947) és *W. Schöne* (München, 1957) kétnyelvű kiadása, valamint *O. Weinreich* fordítása (Römische Satiren, Zürich, 1949, 285-304) is. - Az elmúlt négy évtizednek a műre vonatkozó tudományos kutatásait hiánytalanul ismerteti *M. Coffey* cikke (Lustrum, 6, 1961, 239-271). - A kísérő tanulmány sokat köszönhet a fentiekén kívül elsősorban *E. Bickermann* (Archiv f. Religionswiss. 27, 1929, 1-34), *O. Regenbogen* (Die Antike, 12, 1936, 107-130) és *H. Dahlmann* (a Das neue Bild der Antike c. munka II. kötetében, Leipzig, 1942, 296-309) tanulmányának, továbbá *A. Momigliano* könyvének (L'opera dell'imperatore Claudio, Firenze, 1932). A mű címéről mondottak bővebb kifejtése: Antik Tanulmányok 10. 1963.

1. Meg akarom örökíteni, mi történt az égben október tizenharmadikán² az új évben, a legboldogabb korszak³ kezdetén. Egy csöppet sem fogok sem a gyűlölet, sem a kedvezés szavára hallgatni: amit írok, a színigazság. Ha azt kérdezné valaki, honnan tudom: először is, ha nem akarok, nem felelek rá. Ki kényszeríthet? Jól tudom, hogy szabad ember lettem azon a napon, mikor élete végéhez ért, aki igazolta a közmondást: „Vagy királynak, vagy bolondnak kell születni”.⁴

Ha kedvem lesz felelni, azt mondom, ami éppen a nyelvemre jön. Ki követelt valaha a történeztől hites tanukat? De ha mégis feltétlenül szükséges tekintélyre hivatkozni, kérdezzétek meg azt, aki Drusillát⁵ látta a mennybe menni; el fogja mondani, hogy Claudius is látta ugyanarra haladni, „aprózva a lépést”.⁶ Ez az ember akarva-akaratlanul kénytelen mindent látni, ami az égben történik; ugyanis az Appius út⁷ felügyelője, és tudod, erre ment az isteni Augustus és Tiberius Caesar is az istenekhez. Ha megkérdezed, neked négy szemközt elmeséli; többek előtt ki sem nyitja a száját. Mert mióta a szenátusban megesküdt, hogy Drusillát látta a mennybe menni, és ilyen jó hírért cserében senki sem hitt neki, ünnepélyesen megfogadta, hogy soha többé nem tesz jelentést arról, amit lát, még ha a Forum közepén a szeme előtt ölnek is meg egy embert. Amit akkor tőle hallottam, azt mondom el most pontosan és világosan: úgy legyen ő egészséges és boldog!

2. Már Phoebus⁸ rövidebb úton hajtotta a nappal
fényét és a sötét Álomnak nyúlt meg uralma,
s győztes Cynthia⁹ már birodalmát nagyra növelte.
Borzas Tél tépdeste a dús ősz kedvrederítő
díszait és, hogy aszúvá vénült Bacchus¹⁰ időre,
késett vincellér tépdeste a ritka gerezdet.

De azt hiszem, jobban érthető, ha így mondom: október volt, október tizenharmadika. Az órát nem tudnám pontosan megmondani: a filozófusok könnyebben egyeznek meg, mint az órák. Mindenesetre déli tizenkettő és egy óra között lehetett. „Micsoda közönséges beszéd!” A költők mostanában nem elégszenek meg azzal, hogy a nap kezdetét és végét megénekeljék, hanem mind abban találják kedvüket, hogy a közepét se hagyják nyugton, te pedig így elszalasztanál egy ilyen kiváló órát?

² október tizenharmadika - Claudius halála napja.

³ a legboldogabb korszak - Nero uralkodása.

⁴ „Vagy királynak, vagy bolondnak kell születni” - ti. hogy az igazat kimondhassa az ember.

⁵ Drusilla - Caligula császárnak, Claudius elődjének volt a nővére. Halála után Caligula istenné akarta nyilvánítani, s ennek igazolására Livius Geminius szenátor 250.000 dénár jutalomért esküvel erősítette, hogy látta Drusillát az égbe menni.

⁶ „aprózva a lépést” - idézet Vergilius *Aeneis*-éből (II. 724); ott Iulusról, Aeneas kisgyerekeéről van szó.

⁷ Appius út - Augustus és Tiberius Campaniában halt meg, s a Rómából Dél-Itáliába vezető Appius úton vitték őket Rómába, ahol Augustust istenné avatták.

⁸ Phoebus - a Napisten, aki az antik mitikus elképzelés szerint négylovas szekeren hajtott fel reggelenként az égre, s este az Óceánba tért meg.

⁹ Cynthia - a délosi Cynthus hegyen úr Diana, a Hold istennője, tehát az éjszakáé is.

¹⁰ Bacchus - Dionysos; neve itt a szőlőt jelenti.

Már fele útján túl hajtott Phoebus kocsijával,
s - nincs oly messze az éj - fáradtan rázva a gyeplőt
rézsutos ösvényen levezette a mélybe a napfényt,

3. s ekkor kezdte meg Claudius a lelket kihajtani magából, de nem volt képes a végére jutni. Erre Mercurius, aki mindig kedvét lelte szellemében, félrevonta a három Párka egyikét, és ezt mondta neki:

- Mit hagyod annyi ideig szenvedni, kegyetlen asszony, ezt a szerencsétlen embert? Soha nem lesz már vége ennek a kínlódásnak? Pedig nagyon régóta tart: hatvannegyedik esztendeje¹¹ birkózik már a lelkével. Miért vagy rosszakarója neki és az államnak? Engedd, hogy végre igazuk legyen a csillagjósoknak, akik, mióta császár lett, minden évben, minden hónapban eltemetik. De nem is csoda, ha tévednek, és senki nem tudja a halála óráját, hiszen soha nem hitte el senki igazán, hogy egyáltalán megszületett. Tedd hát, amit tenned kell:

„Öld meg, hogy derekabb legyen úr megürült palotáján.”¹²

Mire Clotho¹³:

- Herculesre! egy csöpp időt rá akartam még neki adni, míg megajándékozza a polgárjoggal azt a pár embert, aki még hátra van; mert feltette magában, hogy valamennyi görögöt, gallust, hispánt és britanniait togába öltözteti. De mivel nem árt, ha legalább magnak megmarad néhány polgárjog nélküli idegen, és te is úgy akarod: legyen.

Azzal kinyit egy kis dobozt, és kivesz belőle három orsót; az egyik Augurinusé volt, a másik Babáé¹⁴, a harmadik Claudiusé.

- Azt akarom - mondta -, hogy ez a három egy évben, röviddel egymás után haljon meg: nem bocsátom őt kíséret nélkül útjára. Nem illik, hogy aki az imént még annyi ezer embert látott, aki a háta mögött követte, annyit, aki előtte ment és annyit, aki körülötte nyüzsgött, egyszerre magára maradjon. Egyelőre megelégszik majd ezzel a két cimborájával.

4. Így szólt, és fonalát csúf orsóján letekerve
elszakította a császár ostoba élete sorját,¹⁵
míg Lachesis¹⁶, szépfürtü haján díszes szalagokkal,
Pieriából¹⁷ fonva babérmagányt a fejére,

¹¹ *hatvannegyedik esztendeje* - Claudius hatvannégy éves korában halt meg.

¹² „Öld meg, hogy derekabb” stb. - idézet Vergilius *Georgicá*-jából (IV. 90). Ott arról van szó, hogy ha a méhkasban két király van egyszerre, az egyiket meg kell ölni. A derekabb itt: Nero.

¹³ *Clotho* - a Párkák, a sors istennőinek egyike.

¹⁴ *Augurinus és Baba* - ismeretlenek; Baba ostobaságát közmondásosként említi Seneca egyik levelében. A három név kezdőbetűje arra utal, hogy „teljes a bolond-névsor”.

¹⁵ *Így szólt*, stb. - a Párkák az emberi élet fonalát fonták, illetve vágták el.

¹⁶ *Lachesis* a Párkák egyike.

¹⁷ *Pieria* - a Múzsák lakóhelye.

hószín gyapjából sodrott szál¹⁸ vesz elő, s az
- boldog kézbe való! - most ujjai közt sose látott
színt öltött. Bámulva csodálják hűgai művét:
hogyan válik hitvány gyapjából nagybecsű ércce,
és ragyogó fonálán hogyan száll le a fényes aranykor.
Nincs pihenésre idő! melyboldog kort hoz, a gyapjút
fonják vidáman-teli kézzel: oly édes a munka!
Nincs vele fáradság, gyorsan fut, szinte magától
perdül az orsó, lágyan kígyóznak le a szálak:
elhagyják Tithonus¹⁹ s Nestor²⁰ éveit számát.
Phoebus serkentő dala zeng, örvend a jövőnek,
vidáman lantot pendít vagy nyújtja a gyapjút,
s így, zeneszóra fülelve, alig veszik észre a munkát.
S míg nagyönis dicsérik a dalt s bátyjuk kitharáját²¹,
túl a szokott mértéken font kezük, és csodaművük
több lett, mint ami embert illet; csak hogy Apollo
így szólt: „Hagyjátok, hadd győzze az emberi kort le:
szépségére hasonló hozzám, s arca se csúnyább,
éneke, lantszava sem. Boldog kort nyújt a törődött
népnek, s szóra fakasztja a néma jogot meg a törvényt.
Mint amilyen Lucifer: minden csillag fut előle,
s Hesperus²²: ő amikor kel, a csillag mind kijön újra;
s mint amilyen - ha a rózsás Hajnal a fényt bebocsátja,
és a homályt szétszórja - a Nap: szétnéz a világon,
és korlátja mögül kirobog ragyogó kocsijával -
így jelenik meg az új Caesar²³, s most Róma ilyennek
látja Nerót: ragyogó fény pírja fut át szelíd arcán,
s dús haja fürtökben hullik szép karcsu nyakára.”

Így Apollo. Lachesis pedig, aki maga is szívesen kedvezett egy ilyen gyönyörű férfinak, tele
kézzel végezte a dolgát, és a magáéból is egy sereg évet adott Nerónak. Claudius
viszont mindnyájan azt kívánják, hogy

„ujjongva, ájtatos szóval vigyék ki őt”²⁴.

Az meg végre kibugyborékolta a lelkét, és ezzel megszűnt élőnek látszani. Úgy múlt ki, hogy
közben komédiásokat hallgatott; látható ebből, hogy nem ok nélkül óvakodom tőlük. Utolsó
szavai, amelyek az emberek között elhangzottak - miközben harsányabb hangot hallatott
testének azon a részén, amellyel folyékonyabban beszélt -, ezek voltak:

¹⁸ *hószín gyapjából sodrott szál* - Nero életének fonala.

¹⁹ *Tithonus* - a Hajnal örökké élő férje.

²⁰ *Nestor* a legöregebb a Tróját ostromló görög hősök közül.

²¹ *bátyjuk kitharáját* - Apollo-Phoebus Juppiter gyermeke, és így a Múzsák testvére volt.

²² *Lucifer-Hesperus* - a Hajnalcsillag s a vele azonos Vacsoracsillag.

²³ *új Caesar* - Augustus óta a császárok, így Nero is, felvették a Caesar nevet.

²⁴ „ujjongva, ájtatos szóval” stb. - görög idézet Euripidész egyik elveszett drámájából, kicsit átalakítva.

- Jaj nekem! Azt hiszem, összerondítottam magam.

Hogy megtette-e, nem tudom; az biztos, hogy mindent összerondított.

5. Hogy a földön mi történt ezután, arról fölösleges beszámolni, hiszen mindnyájan jól tudjátok, és attól sem kell félni, hogy kihullik az emlékezetből az, amit az általános örömujjongás vésett belé; senki sem feledkezik el a maga boldogságáról. Hallgassátok azonban meg, mi történt az égben: hitelességéről a forrásom kezeskedik.

Jelentik Juppiternek, hogy egy természetes, jócskán őszhajú ember érkezett; valamivel fenyegetőzhet, mert folyton a fejét rázza. A jobb lábát maga után húzza. Megkérdezték, honnan való: kivehetetlen hangokkal, értelmetlen szavakkal felelt, nem tudni, mit. Nem értik a nyelvét: nem görög, nem is római, sem semmiféle más ismert népé.

Erre Juppiter megparancsolja Herculesnek, aki az egész földkerekséget bebolyongta, és úgy tudták, valamennyi népét ismeri, hogy menjen, és tudakolja ki, mifajta ember. Hercules, ahogy megpillantotta, először igazán megdöbbent: hát még mindig nem állta ki a világ valamennyi rémségét? Ahogy meglátta ezt az újfajta élőlényt, ezt a szokatlan járást, ezt a hangot, amely nem szárazföldi teremtményé volt, hanem mint a tengeri szörnyeké szokott lenni, rekedt és kusza, azt hitte, hogy a tizenharmadik munka előtt áll. De ahogy jobban megnézte, emberhez hasonlított. Hozzálépett hát, és megszólította, ahogy, mint görög ember fiának²⁵, a legkönnyebben esett:

„Honnan jössz, ki vagy, és hol a városod és a szülőid?”²⁶

Claudius megörül, hogy itt is akadnak irodalmárok; abban reménykedik, hogy itt valahol majd az ő történeti műveinek is lesz helyük. Maga is homérosi verssel válaszol tehát, jelezve, hogy császár:

„Trójából hajtott kikonok földjére a szélvész.”²⁷

(Pedig a következő, ugyancsak homérosi verssor igazabb lett volna:

„Ott feldúltam a várost és leölettem a népét.”²⁸

6. Be is adta volna a csöppet sem ravasz Herculesnek, ha ott nem lett volna a Láz²⁹, amely elhagyva szentélyét, egyedül kísérte idáig; a többi istent mind Rómában hagyta.

²⁵ *görög ember fia* - Hercules anyja, Alcmene, Amphitryo felesége volt, aki Juppiter fiát gyermekként nevelte házában.

²⁶ „Honnan jössz,” stb. - görög idézet Homérosz *Odüsszeiá*-jából (I. 170), ahol Télemakhosz szólítja meg ezekkel a szavakkal a Mentész képében házukba érkező Athénét.

²⁷ „Trójából hajtott,” stb. - görög idézet az *Odüsszeiá*-ból (IX. 39), Odüsszeusz elbeszéléséből. Claudius a trójai Aeneastól és a családfáját őrá visszavezető császári házból való származását akarja jelezni a sorral.

²⁸ „Ott feldúltam a várost,” stb. - görög idézet az *Odüsszeiá*-ból (IX. 40). Odüsszeusz itt azt beszéli el, hogyan dulta fel Iszmaroszt, a kikonok városát.

²⁹ *Láz* - több oltára volt Rómában.

- Szintiszta hazugság - mondta -, amit ez beszél. Majd én megmondom neked, elég sok évet éltem együtt vele: Lugdunumban született³⁰, Marcus polgártársa áll előtted. Így van, ahogy mondom: Viennától³¹ tizenhat mérföldre született, és vérbeli gallus. Ezért, ahogy gallushoz illik, elfoglalta Rómát. De arról kezeskedem neked, hogy Lugdunumból való, ahol Licinus³² uralkodott sok éven keresztül. Neked azonban, aki több vidéket végigtaláltál, mint egy hivatásos öszvérhajcsár, [ismerned kell Lugdunum táját és]³³ tudnod kell, hány ezer mérföld van a Xanthus³⁴ és a Rhodanus között.

Erre azután föllobban Claudius, dühösen mordulva haragjában, már amennyire bír. Hogy mit mondott, senki nem értette, ő pedig azt parancsolta, hogy vigyék a vesztőhelyre a Lázat - reszkető, de erre az egyre mindig elég erős kezének azzal a mozdulatával, amellyel a lefejezést szokta elrendelni. Megparancsolta tehát, hogy a fejét vegyék; de annyira nem hederített rá senki, mintha mindnyájan a felszabadított rabszolgái lettek volna.

7. - Ide figyelj - mondta erre Hercules -, hagyd már abba az idétlenkedést. Olyan helyre jöttél ide, ahol az egerek vasat rágnak. Gyorsabban elő az igazsággal, mert kiverem a fejedből a számárságokat!

És, hogy még félelmetesebb legyen, tragédiaszínész pózában folytatja:

Mondd el, de gyorsan, mely vidék szülőhazád,
nehogy e buzogánytól lelve véged földre hullj:
letaglózott már fűtykösöm sok erős királyt!
Milyen zavaros hangokra, szókra nyitod ki szád?
Hol van hazád, s mely nép nevelt, rezgőfejű?
Szólj! - Egyszer a háromtestű királynak³⁵ távoli
földjére hatoltam, s messze-híres ökreit
a Nyugat vizétől eltereltem Argosig.
Egy domb magaslott arra két folyam fölé,
mellyel kelőben Phoebus mindig szembenéz;
ott gyors folyással hömpölyög a Rhodanus bő vize,
az Arar³⁶ meg, mint ki útját nem leli, tétován
csöndes vizével mossa lankás partjait.
Nem itt a vidék, mely életed dajkája volt?

³⁰ *Lugdunumban született* - Claudius valóban Lugdunumban, a mai Lyonban született; ezt a római coloniát Galliában Marcus Antonius alapította a régebbi bennszülött település helyén. Talán ő a következőkben említett Marcus.

³¹ *Vienna* - (ma: Vienne) római colonia volt a Rhodanus (Rhône) partján, Lugdunumtól délre. A gallok i. e. 390-ben foglalták el Rómát.

³² *Licinus* - felszabadított gallus rabszolga. Augustus Lugdunum procurátorává tette, s ott óriási vagyont szerzett

³³ *[ismerned kell Lugdunum táját és]* - valószínűleg utólagos betoldás a szövegben.

³⁴ *Xanthus* - folyó Trója mellett.

³⁵ *háromtestű király* - Geryones, aki Nyugaton, az Oceanusban levő Erytheia szigetén lakott. Hercules megölte és ökreit elhajtotta.

³⁶ *Arar* - ma: Saône.

Mindezt a megfelelő hévvel és elszántsággal; de azért nem érzi nyeregben magát, és tart a „bolondcsapástól”³⁷.

Claudiusnak, hogy ezt az izomembert látta, kiszállt a fejéből az idétlenség, s egyszerre megértette, hogy ha Rómában nem is ért föl vele senki, itt nincs ugyanolyan tekintélye: nem úr a kakas, csak a maga szemétdombján. Tehát, amennyire érteni lehetett, alighanem ezt mondta:

- Azt reméltem, Hercules, te legbátrabb az istenek közül, hogy támogatóm leszel a többiek előtt, és az volt a szándékom, hogy téged nevezlek meg, ha valaki jótállót kér tőlem, hiszen te ismersz a legjobban. Mert, ha visszaemlékszel, én voltam az, aki júliusban és augusztusban is egész napokon át bíraskodtam a templomod előtt. Te tudod, micsoda szenvedéseket álltam ki, mikor éjjel-nappal ügyvédek hallgattam; ha ezekbe botlottál volna, akármilyen bátornak képzeled is magad, inkább az Augias istállóját tisztítottad volna ki: nekem sokkal több trágyát kellett eltakarítanom. De mivel én szeretném...

[Itt nagyobb hézag van a fennmaradt szövegben. A hiányzó részben Claudius megnyeri ügyének Herculest, és az ő közbenjárásával az isteneknek, akik a római szenátus mintájára ülést tartanak, előterjeszti kérését, hogy vegyék be maguk közé. Erről neves vita keletkezik, s a kézirat ott folytatódik, ahol a vita során az egyik isten, nem tudni, melyik, beszédének közepén tart.]

8. - ...Nem csoda, hogy betörtél a Tanácsházba: semmi sem maradhat zárva előtted. Csak azt mondd meg nekünk, mit akarsz, miféle isten legyen belőle? Nem lehet ez epikureus isten³⁸, akinek „nincs semmi gondja, és másoknak sem okoz gondot”. És sztoikus³⁹? de hogy lehet ő - Varro szavaival - „gömbölyű és fejetlen-farkatlan”? Bár most látom, van benne valami a sztoikus istenből: se szíve, se feje nincs. Herculesre! ha Saturnustól kérte volna ezt a kegyet, akkor sem kapta volna meg, pedig egész évben az ő hónapját ünnepelte ez a Saturnalia-császár⁴⁰! - Hát még, hogy Juppiter tegye istenné ezt, aki - ha rajta áll - vérfertőzésért állította volna bíróság elé! Hiszen megölte Silanust⁴¹, a vejét - könyörgök, miért? Mert volt egy nővére, a legbájosabb lány a világon, akit mindenki Venusnak hívott, ő pedig Junónak akarta hívni. „De kérdezem - mondja ez -, miért a nővérét?” Tanulj, számár: Athénben félig van megengedve, Alexandriában pedig egészen⁴². Azért, mert - ahogy mondod - Rómában az egerek a malomkövet nyalják⁴³, ez fogja kiegyenesíteni a mi görbe útjainkat? A hálósobájában nem tudja, mi történik, de közben

„az égi téreken kutat”⁴⁴

³⁷ „bolond-csapás” - görög kifejezés, az „isten-csapás” paródiája.

³⁸ epikureus isten - az epikureusok elképzelése szerint az istenek zavartalan boldogságban élnek, és nem avatkoznak az emberek dolgaiba. A következő idézet görögül van.

³⁹ sztoikus - a sztoikus filozófia tanítása szerint maga a világmindenség tökéletesen gömb alakú isten.

⁴⁰ Saturnalia-császár - a Saturnalia december 17-21. napjain ült ünnep volt, amely alatt minden munka szünetelt, evés-ivás és vidám szórakozások közt telt az idő.

⁴¹ Silanus - eljegyezte Claudius lányát, majd a nővérével való viszony koholt vádja miatt öngyilkos lett. Minthogy Juno testvére és felesége volt Juppiternek, Silanussal őt is vádolta Claudius.

⁴² Athénben félig van megengedve - Athénben a törvény megengedte a féltestvérrel való házasságot. Alexandriában, ill. általában Egyiptomban szokásos volt a testvérházasság, főleg a királyi családban.

⁴³ az egerek a malomkövet nyalják - tehát: mindent rendben hagyott hátra, az egerek nem jutnak a liszteszsákokhoz.

⁴⁴ „az égi téreken kutat” - idézet Ennius egyik elveszett tragédiájából. Ott olyan emberekről van szó, akik az eget kémlelve nem néznek a lábuk elé.

Isten akar lenni, nem elég neki, hogy Britanniában temploma van, hogy a barbárok imádják, és mint istenhez, könyörögnek „a bolond irgalmáért”⁴⁵.

9. Végre Juppiternek eszébe jutott, hogy míg kívülállók vannak a Tanácsházban, nem szabad sem szavazni, sem vitát folytatni.

- Atyák! Összeírtak!⁴⁶ - mondta. - Megengedtem nektek, hogy kérdéseket tegyetek föl, ti pedig tisztára úgy viselkedtek, mintha egy afrikai kunyhóban volnátok. Kérem, őrizzétek meg a Tanácsház rendjét. Akárki is ez itt, mit fog majd gondolni rólunk!

Erre kiküldik Claudius, majd elsőnek Janus atya kap szót, hogy fejtse ki álláspontját. Július elsejére ő volt a délutáni consul-jelölt⁴⁷; végtelenül ravasz ember, mindig egyszerre látja

„azt, mi előtte van, és mi mögötte”⁴⁸.

Hosszú és ékesen szóló beszédet tartott - hiszen egész napját a Forumon tölti⁴⁹ -, a jegyző azonban nem tudta követni, ezért én sem ismertetem részletesen, nehogy csak egy szót is másképpen adjak vissza, mint ahogy ő mondta.

Hosszasan beszélt az istenek fenségéről, s hogy nem volna szabad ezt a tisztességet széltében mindenkinek megadni.

- Régen - mondta - nagy dolog volt istenné válni, ti meg komédiát csináltatok belőle⁵⁰. Ezért - nehogy azt gondoljátok, hogy személyes, nem pedig elvi megfontolások vezetnek - azt javaslom, hogy a mai naptól senki se lehessen isten azok közül, akik „termését élik a földnek”, vagy akiket az „életadó föld” táplál⁵¹. Akit e szenátus-határozat ellenére akár istenné tesznek, akár annak neveznek vagy akként festenek le, az adassék át a Larváknak⁵², és a legközelebbi játékokon az újonnan elszegődött gladiátorok között vesszőzzék meg⁵³.

Következőnek Diespiter, Vica Pota⁵⁴ fia kap szót, hogy fejtse ki álláspontját. Ő is consul-jelölt volt, és pénzváltó-ügyletecskével foglalkozott. Polgárjogocskákat szokott eladogatni: abból tengődött. Hercules nyájasan hozzálépett, és megfogta a fülcimpáját⁵⁵. Ő erre így fogalmazta meg javaslatát:

⁴⁵ „a bolond irgalmáért” - görög kifejezés, az „isten irgalma” paródiája.

⁴⁶ *Atyák! Összeírtak!* - a római szenátus szokásos megszólítása.

⁴⁷ *délutáni consul jelölt* - délután nem volt szokás Rómában dolgozni. A római szenátusban a tanácskozásonál először a kijelölt consulok véleményét kérdezték meg.

⁴⁸ „azt, mi előtte van,” stb. - görög idézet.

⁴⁹ *egész napját a Forumon tölti* - ott állt a temploma.

⁵⁰ *komédiát csináltok belőle* - az eredetiben: „Bab-mimust csináltok belőle”. A *Bab* c. elveszett mimus, amelyet máshol is említenek, az istenné-válást parodizálhatta.

⁵¹ „termését élik a földnek” és „életadó föld” - görög idézetek Homéroszból.

⁵² *Larvák* - a holtak szellemei, amelyek a római elképzelés szerint visszajártak az élőket rémíteni; itt talán a Larváknak öltözött játékelügelők.

⁵³ *vesszőzzék meg* - a gladiátorok közt szigorú büntetésekkel tartották fenn a fegyelmet.

⁵⁴ *Diespiter és Vica Pota* - itáliai istenek.

⁵⁵ *megfogta a fülcimpáját* - az emlékeztetés gesztusa.

- Minthogy az isteni Claudius az isteni Augustusnak, valamint az isteni Augustának, aki nagyanja volt, s az ő parancsára lett istenné, vérrokona, és valamennyi halandót messze fölül-múlja bölcsességben, azon felül a köz érdeke, hogy legyen valaki, aki segíthet Romulusnak a „forró répa falásban”⁵⁶, azt javaslom, hogy legyen az isteni Claudius a mai naptól fogva isten, a legteljesebb birtokában mindazoknak a jogoknak, amelyeket előtte valaki kaphatott, és hogy ezt az esetet csatolják Ovidius *Átváltozásai*-hoz.

A vélemények megoszlottak, és úgy látszott, hogy Claudius megszerzi a többséget. Hercules ugyanis, aki látta, hogy az ő vasa van a tűzben, egyiktől a másikhoz szaladgált, mondván:

- Nem hagyatsz cserben: az én ügyemről van szó. Ha majd egyszer neked lesz valamire szükséged, viszonzni fogom: kéz kezet mos.

10. Ekkor az isteni Augustus emelkedett föl, hogy, mivel ő volt soron, elmondja véleményét, és ragyogó ékesszólással a következőképpen szónokolt:

- Atyák! Összeírtak! - mondta. - Ti vagytok a tanúim, hogy mióta isten lettem, még egyetlen szót sem szóltam; mindig csak a magam dolgával törődöm. De nem tudom tovább leplezni érzéseimet és türtőztetni fájdalmamat, amelyet még súlyosbít a szégyenérzet. Hát ezért teremtettem én békét szárazon és vízen? Azért fékeztem meg a polgárháborút, azért szilárdítottam meg törvényekkel, díszítettem építményekkel a Várost, hogy - nem talállok szavakat, Atyák és Összeírtak, nincs szó, amely kellően ki tudná fejezni felháborodásomat. Messala Corvinusnak⁵⁷, a kiváló szónoknak egy kifejezéséhez kell hát nyúlnom: „szégyellem ezt a birodalmat”. Ennek az embernek, Atyák és Összeírtak, akiről most nem feltételeznétek, hogy egy legyet föl tud riasztani, nem jelentett többet valakit meggyilkoltatni, mint egy kutyának a lábát fölemelni. De mit beszélek arról, hogy hányan és micsoda férfiak voltak ezek! Ha a saját házamban elkövetett gaztetteit nézem, nem jutok hozzá, hogy az állam szerencsétlenségét elsirassam. Ezt tehát elhagyom, csak amarról beszélek; mert ha nővérem⁵⁸ nem is tud görögül, én tudom, hogy a térd közelebb van a lábikránál⁵⁹. Ez itt, ahogy magatok előtt látjátok, hosszú éveken át az én nevem mögött rejtőzött⁶⁰, és ezt azzal hálálta meg, hogy megölte két Julia dédunokámat - az egyiket vassal, a másikat kiéheztetéssel - és egy ükunokámat, Lucius Silanust. Te vagy a megmondhatója, Juppiter, hogy bűnös volt-e; ha igen, te is az vagy, ezt el kell ismerned, ha igazságos akarsz lenni!

- Mondd meg nekem, isteni Claudius, hogy a férfiak és nők közül, akiket megöltél, hogyan ítéltetél el egyet is, mielőtt az ügyét kivizsgáltad, mielőtt őt magát meghallgattad volna? Hol fordul elő ilyesmi? Az égben biztosan nem!

11. Itt van Juppiter: hány éve uralkodik már, és csak az egy Vulcanusnak törte lábát, mikor

„lábánál megfogva ledobta az égi küszöbről”⁶¹,

⁵⁶ „forró répa falásban” - idézet egy ismeretlen római költőtől. Romulus az égben is egyszerű életmódját folytatta.

⁵⁷ *Messala Corvinus* - római államférfi és irodalombarát.

⁵⁸ *nővérem* - a szó olvasata bizonytalan.

⁵⁹ „a térd közelebb van a lábikránál” - görög közmondás.

⁶⁰ *az én nevem mögött rejtőzött* - Augustus többi utódjához hasonlóan Claudius is felvette az Augustus nevet.

⁶¹ „lábánál megfogva,” stb. - görög idézet Homérosz *Íliász*-ából (I. 591).

egyszer pedig megharagudott a feleségére⁶², és kikötötte, de vajon megölte-e? Te viszont megölted Messalinát⁶³, akinek éppúgy dédnagybátyja voltam, mint neked. „Nem tudok róla” - mondod? Hogy az istenek pusztítsanak el! Hogy nem tudtál róla, az még sokkal ocsmányabb, mint az, hogy megtörtént!

- C. Caesarnak⁶⁴ még halála után sem szűnt meg nyomában járni⁶⁵: az az apósát ölte meg, ő a vejét is. Gaius megtiltotta, hogy Crassus fiát⁶⁶ „Nagy”-nak nevezzék; ő visszaadta neki a nevét, viszont a fejét vette. Egyetlen házból megölte Crassust, Magnust, Scriboniát, három semmirekellő ökröt⁶⁷, de mégiscsak nemes embert, Crassus meg egyenesen olyan ostoba volt, hogy akár császár is lehetett volna!

- Ezt akarjátok most istenné tenni? Nézzétek meg a testét: haragjukban hozták létre az istenek. Hogy rövid legyek: mondjon ki három szót gyorsan egymás után, és már vihet is, a rabszolgája vagyok. Ki fogja ezt istenként tisztelni? Ki hiszi el, hogy az? Ha ilyeneket tesznek istenekké, azt sem fogja senki elhinni, hogy ti magatok istenek vagytok!

- Összefoglalva, Atyák és Összeírtak, ha tisztesen viselkedtem köztetek, ha senkinek túlságosan nyíltan nem feleltem, toroljátok meg a rajtam esett jogtalanságokat. Én a magam részéről a következő javaslatot terjesztem elő (és felolvasta az írotáblájáról):

„Mínthogy az isteni Claudius megölte apósát, Appius Silanust; két vejét, Pompeius Magnust és Lucius Silanust; lánya apósát, Crassus Frugit, aki úgy hasonlított rá, mint egyik tojás a másikra; Scriboniát, lánya anyósát; feleségét, Messalinát, és másokat, akiknek számát nem lehetett pontosan megállapítani, javaslom, hogy a legszigorúbban járjanak el vele szemben; ne kaphasson haladékot folyó ügyeinek lebonyolítására sem, hanem a legrövidebb időn belül toloncolják ki innen: harminc napon belül hagyja el az eget, és három napon belül az Olympost.”

A gyűlés ehhez a javaslathoz csatlakozott. A cyllenei isten⁶⁸ azonnal nyakon ragadja, és levonszolja az égből az Alvilágba,

„honnan senkise térhet újra vissza”⁶⁹.

12. Ahogy mennek lefelé a Szent Úton⁷⁰, Mercurius megkérdezi, mit jelentsen ott az a csödület? Csak nem Claudius-t temetik? Tényleg csodaszép temetés volt; semmi költséget nem

⁶² *megharagudott a feleségére* - Homérosz (*Íliász*, XV. 18-24) szerint Zeusz haragjában, mert Héra üldözte Herculest, Zeusznak Alkménétől született fiát, bilincsbe verve lelógatta az égből feleségét.

⁶³ *megölte Messalinát* - Claudius egyik felesége; megöletését a következőkben szereplő Narcissus rendelte el Claudius nevében.

⁶⁴ *C. Caesar* és *Gaius* - Caligula császár, Claudius elődje.

⁶⁵ *nyomában járni* - az eredetiben kétértelmű szó, amely „üldözni” és „követni” jelentésű. Claudius üldözte a halott Caligulát, hivatalosan eltörölte emlékét, de követte vérengzéseiben.

⁶⁶ *Crassus fia* - Cn. Pompeius Magnus („Nagy”), M. Licinius Crassus Frugi és Scribonia fia, Claudius veje volt. A „Nagy” melléknevet örökölte.

⁶⁷ *három semmirekellő ökröt* - a latin szöveg itt romlott, az értelmezés vitás; a fordítás alapjáról lásd. N. I. Herescu cikkét, *Rheinisches Museum* 105 (1962) 263-9.

⁶⁸ *cyllenei isten* - Mercurius, aki az arcadiai Cyllene hegyen született.

⁶⁹ „*honnan senkise térhet újra vissza*” - idézet Catullusból (c. 3).

⁷⁰ *Szent Út* - Rómában a Forumon át a Capitoliumra vezetett.

kíméltek, úgyhogy azonnal látni lehetett: istent kísérnek utolsó útjára. Akkora tömeg trombitás, kürtös és mindenféle rézfúvós sereglett össze, hogy még Claudius is meghallotta őket. Mindenki vidám és jókedvű volt: a római nép úgy járkált föl-alá, mint szabad emberek. Csak Agatho⁷¹ és néhány zugügyvéd zokogott, de ezek tiszta szívükből. A jogtudósok⁷² előjöttek sötét búvóhelyeikről, sápadtan, szinte hálni járt beléjük a lélek, mintha épp most támadtak volna föl. Egyikük, mikor meglátta a zugügyvédeket, ahogy fejüket összedugva siratták balsorsukat, ezekkel a szavakkal lépett hozzájuk:

- Megmondtam nektek: nem lesz mindig Saturnalia!

Mikor Claudius meglátta a saját temetését, végre megértette, hogy meghalt; egy hatalmas óriás-kórus ugyanis anapaestusokban éppen a siratóéneket énekelte:

Hulljon a sok könny,
szóljon a jajszó!
A Forum zengjen
gyászdalainktól,
mert a derék és
nagy szív odavan,
bátrabb akinél
eddig nem akadt
még a világon!
Fürge futásban
gyorslábuakat
könnyen le hagyott.
Ő a rebellis
parthust leveré;
könnyű gerellyel
űzte a perzsát;
biztos kézzel
vonta fel íjját,
kis sebet ütve
a riadva futó
ellenségen,
vert hadu médek
tarka ruháján.
Ő a megismert
tenger partján
túli britannus
népnek s az azúr
pajzsu brigasnak⁷³
Róma igáját
adta nyakába,
s Oceanust is,
kényszerítette,

⁷¹ *Agatho* - ismeretlen; a zugügyvédek mesterségét felvirágoztatta Claudius bíraskodási szenvedélye.

⁷² *jogtudósok* - a zugügyvédekkel szemben a jog védelmezői.

⁷³ *brigas* - Közép-Britannia leghatalmasabb törzse.

hogy félje az új,
római törvényt.
Sírjakok érte:
nem volt bíró
egy se, ki nála
gyorsabban ítelt,
bár csak az egyik
félnek adott szót,
vagy semelyiknek.
Nincs már bíró
télen-nyáron
pörben ítélni!
Átadja neked
székét, aki száz
krétai város
ura volt⁷⁴, s odalent
néma csapatnak
osztja a törvényt.
Verd csak a melled
nagy bánatosan
mind, aki ügyvéd
s olcsón eladó!
Ifju poéták⁷⁵,
gyászoljátok!
Ám ti leginkább,
kik tenger pénzt
nyertetek össze
kockavetéssel!

13. Claudius nagyon élvezte a dicséretet, és még sokáig elgyönyörködött volna a látványban, de az istenek Talthybiusa⁷⁶ megragadja, és letakart fővel, nehogy valaki ráismerjen, végigvonszolja a Mars mezőn, majd a Tiberis és a Fedett Út⁷⁷ között leszállnak az Alvilágba.

Felszabadított rabszolgája, Narcissus⁷⁸, őt megelőzve már rövidebb úton odaérkezett, hogy patronusát fogadhassa; ragyogva, ahogy épp a fürdőből kiugrott, futott az érkező elé, és így szólt:

- Hogy kerülnek az istenek az emberek közé?

- Mozogj - szólt rá Mercurius -, és jelentsd be, hogy megérkeztünk.

⁷⁴ *aki száz krétai város ura volt* - Minosz krétai király, aki halála után az Alvilág egyik bírója lett.

⁷⁵ *Ifju poéták* - Claudius lelkes irodalombarát volt.

⁷⁶ *Talthybius* - az *Íliász*-ban Agamemnón hírnöke volt, Mercurius az isteneké.

⁷⁷ *Fedett Út* - Rómában, a Mars-mező mellett.

⁷⁸ *Narcissus* - Claudius felszabadított rabszolgája, akinek sokáig döntő szava volt az udvarban, Agrippina alatt kegyvesztett lett, és nem sokkal Claudius halála után öngyilkosságra kényszerült a campaniai fürdőhelyen, ahova köszvényét gyógyítani küldte Agrippina, hogy eltávolítsa Rómából.

A kimondott szónál gyorsabban rohan el Narcissus. Minden út lejtős arrafelé, könnyű lejutni, így azután, bár köszvényes volt, egy szempillantás alatt elért Dis⁷⁹ kapujához, ahol Cerberus, vagy ahogy Horatius mondja, a „százfejű szörnyalak”, feküdt. Egy csöppet meghökkent, ahogy meglátta ezt a borzas, fekete kutyát; a maga kedvenc fehér kutyájához volt szokva, ez pedig csakugyan nem olyan állat volt, akivel szívesen találkozik az ember sötétben. De azután harsány hangon elkiáltotta magát:

- Claudius érkezik!

Erre egy csapat jön elő tapsolva és ezt énekelve:

„Megtaláltuk, örvendezzünk együtt!”⁸⁰

Ott volt Caius Silius, a kijelölt consul; Iuncus, a volt praetor; Sextus Traulus, Marcus Helvius, Trogus, Cotta, Vettius Valens, Fabius, csupa római lovag, akiket Narcissus tétetett el láb alól. Ott volt az éneklő csoport közepén Mnester, a pantomimus-színész, akiből Claudius levágatott egy kicsit, hogy szebb legyen.⁸¹

Mindnyájan - mert gyorsan elterjedt a híre, hogy Claudius megérkezett - Messalinához rohannak; legelől felszabadított rabszolgái: Polybius, Myron, Harpocras, Ampheus, Pheronactus - ezeket mind előreküldte Claudius, nehogy bárhol is fogadtatás nélkül maradjon -, azután két testőrparancsnoka, Iustus Catonius és Rufrius Pollio, majd barátai: Saturninus Lusius, Peto Pompeius, Lupus és Asinius Celer, mind consulságot viselt férfiak, legutolsónak pedig testvérének a lánya, nővérének a lánya, vejei, apósai, anyósai, egyszóval az egész rokonsága - és zárt sorokban indulnak Claudius elé.

Claudius, mikor megpillantja őket, felkiált:

- „Mindenhol csupa barát!”⁸² Hát ti hogy kerültök ide?

Erre Peto Pompeius:

- Mit beszélsz, te hóhér? Hát ki más küldött minket ide, mint te, minden barátod gyilkosa? Gyerünk a bíróság elé! Majd én megmutatom neked, hogy itt merre székel!

14. Aeacus⁸³ bírói emelvénye elé vezeti, aki az orgyilkosok ellen hozott Cornelius-törvénybe ütköző ügyeket tárgyalta. Peto kéri Claudius vád alá helyezését, és benyújtja a vádiratot: „A meggyilkolt szenátorok száma 35; a római lovagoké 221; a többieké, »ahány a homok- meg a porszem«.”⁸⁴

Claudius nem talál védőügyvédet. Végre előkerül Publius Petronius, régi cimborája, egy claudiusi ékesszólású férfiú, és kéri a tárgyalás elnapolását. Elutasítják.

⁷⁹ Dis - az Alvilág ura.

⁸⁰ „Megtaláltuk, örvendezzünk együtt” - görög idézet; az Isis-misztériumokon ezzel üdvözölték ujjongva az istennő megtalált férjét, Osirist.

⁸¹ levágatott egy kicsit, hogy szebb legyen - szójáték; másik értelme: „mert szép volt, lefejeztette”. Mnester Messalina szeretője volt.

⁸² „Mindenhol csupa barát” - görög idézet, talán egy filozófus-mondás paródiája.

⁸³ Aeacus - Zeusz fia, az Alvilág egyik bírója.

⁸⁴ „ahány a homok- meg a porszem” - görög idézet az *Íliász*-ból (IX. 385).

Pedo Pompeius elmondja a zajos tetszéstől kísért vádbeszédet. A védő éppen nekikészül, hogy feleljen, de Aeacus, az igazság bajnoka, megvonja tőle a szót, és Claudius - csak az egyik felet hallgatva meg - ezekkel a szavakkal ítéli el:

- „Hogyha, amint tettél, úgy szenvedsz, győz az igazság.”⁸⁵

Mély csönd támadt. Mindenki elképedt, annyira megdöbbenette őket az eset újszerű volta: példátlanak tartották az ítéletet. Claudius, úgy látszott, inkább méltánytalannak tartja, mint újszerűnek.

Sokáig vitáztak a kiszabandó büntetés neméről. Voltak, akik azt mondták, hogy Sisyphus már nagyon régóta cipeli terhét, hogy Tantalus szomjan pusztul, ha nem segítenek rajta, és hogy egyszer a szerencsétlen Ixion kerekére is kerékkötőt kell tenni. Úgy határoztak azonban, hogy egyetlen veteránt sem engednek leszerelni, nehogy azután Claudius is valaha ilyesmiben reménykedhessék. Úgy döntöttek, hogy újfajta büntetést kell kitalálni; ki kell gondolni számára valami hiábavaló munkát, valami reménnyel kecsegtető, de mindig kielégületlenül maradó szenvedélyt. Erre Aeacus elrendeli, hogy lyukas fenekű pohárral kockázzon⁸⁶. S már el is kezdte: az örökké elguruló kockákat keresgélte, és soha nem jutott semmire,

15. mert valahányszor dobni akart csörgő poharából,
mindkét kocka kihullt az edény lyukas fenekén át,
s hogy meglelte a két csontot, s készült a dobásra
- folyvást játszani vágyva, s folyvást kapva utánuk -,
meghiusult a remény, mert ujjai közt kiugorva
csalfán elmenekült tolvajként újra a kocka.
Így gördül le, mikor már-már a magas hegyoromra
lép fel Sisyphus, újból meddő terhe nyakáról.

Egyszerre megjelent Caius Caesar⁸⁷, és követelni kezdte, hogy adják oda neki Claudius, mert az ő rabszolgája. Tanukat hoz, akik látták, ahogy korbáccsal, vesszővel, ököllel ütlegette. Oda is ítélik C. Caesarnak, Caesar Aeacusnak ajándékozza, az meg odaadta felszabadított rabszolgájának, Menandrosnak, hogy törvényszolgája⁸⁸ legyen a különleges vizsgálatoknál.

⁸⁵ „Hogyha, amint tettél,” stb. - már Hésziodosznál is felbukkanó görög verses közmondás.

⁸⁶ *lyukas fenekű pohárral kockázzon* - a játékosok pohárból rázták ki a csontkockákat.

⁸⁷ *Caius Caesar* - Caligula.

⁸⁸ *törvényszolga a különleges vizsgálatoknál* - Claudiustól létesített állás a rendes bírósági eljárás alól kivont és közvetlenül a császár által lefolytatott pöröknél.

Utószó

„Nem más az életük, mint a gladiátoroké a kaszárnnyában: ugyanazokkal dözsölnek és vívnak meg életre-halálra; vadállatok társasága ez. Csakhogy azok egymáshoz szelídek, és megtartóztatják magukat attól, hogy a hozzájuk hasonlóba marjanak, ezek pedig egymást szétmarcangolva laknak jól.” A költő, mikor a római társadalom jellemzését ebbe a képbe foglalja *A haragról* szóló iratában, még nincs ötvenéves, de sokat megélt és megértett, amíg idejutott.

Családja azok között az itáliaiak között költözött Hispániába, akik a hódító római fegyverek nyomában özönlötték el a leigázott tartományt. Ő maga, Lucius Annaeus Seneca i. e. 4 táján született Cordubában gazdag lovagrendi családból, s fiatalon Rómába került. Itt élte meg, amint a császárság, a megalapítója, Augustus által hirdetett aranykori béke ragyogásában elindult életútjára. De mikor a premier hőségének utolsó jelenete után a függöny összeesapódott - a hagyomány szerint Augustus utolsó szavaival a körülötte állókhoz fordult, azt kérdezve, jól játszotta-e élete színjátékát -, s a fények kialudtak, az élet hidegebb, józanabb, szürkébb lett, s ez nemcsak az öregkorában uralomra került utód, Tiberius egyéniségének tulajdonítható. Az óriásbirodalomnak élni és fejlődni kellett, s ehhez nem volt elég a visszaállított köztársaság fényreklámja, amely zseniális megszövegezőjén kívül csaknem mindenkit elvakított. Mindenhol ellenség: a császári hatalomtól birtokaikat és semmivé váló előjogaikat féltő nemesek, a tartományok korlátlan kiuzsorázásának eltűnt boldog világát sirató lovagrendi kereskedők és pénzemberek, a mindig új megvásárlást igénylő városi nép, a nagybirtoktól agyonnyomorított parasztság, a sorsukba soha bele nem törődő rabszolgák, a birodalom tartományainak a római polgárjogból kirekesztett lázongó népei, s a határokon kívül a szabadságukért fegyverrel küzdő népek gyűrüje. Tiberiusnak, mikor meg akarta szilárdítani, amit Augustus megalkotott, nemegyszer kellett olyan utakat keresnie, amelyek a „győzelemmel szerzett béke” birodalmának Augustustól elképzelt térképén nem voltak berajzolva. S az egymással vívó roppant erők, a birodalom ellenségei Tiberius, sőt talán már Augustus óta még eggyel gyarapodtak: magával a császárral, akinek helyzete mindig lehetőséget adott arra, hogy a legveszedelmesebb, a legpusztítóbb legyen valamennyi ellenség közül.

Ezt a Tiberius után trónra lépő Caligula világosan bebizonyította rémuralmának négy nyomasztó esztendejében (37-41). Seneca ekkor görög filozófusok tanítványaként és utazgatással eltöltött évek után már ünnepelt szónok volt, s mikor a császár egy ragyogó törvényszéki beszédét meghallotta, végezni akart vele, csak súlyos betegségére hivatkozva tudták udvari pártfogói megmenteni.

Mikor Caligulát összeesküvő testőrei leszúrták, az egyik katona a palotában egy függöny mögé bújt alakot fedezett fel, s a félelmében előtte térdre hulló férfiban Claudiusra, Augustus utolsó feleségének félretolt, félkegyelműnek tartott, és tudós-hóbortjairól ismert unokájára ismert. Zavarában császárként üdvözölte, és az általános tanácstalanságban, míg a szenátorok egymással civakodtak, a nép pedig nevet követelt, amelyet tisztelhessen, másnap Claudius valóban császárrá választották.

Kevés római uralkodó akad, akinek megítélésénél olyan szélsőségesen ellentétes vélemények csapnának össze, mint Claudius esetében. Bizonyos, hogy Augustus hívének vallotta magát, de az is, hogy a történeti szükségszerűségtől kényszerítve sok mindenben új utakon járt. Mint ember, testben-lélekben komikus fogyatékoságok és tiszteletre méltó erények keveréke; saját anyjának mondása szerint „a természet csak elkezdte, de nem fejezte be”. Három nagy

szenvedélye azonban, a lustálkodás, az ivás és a kockajáték hagyott neki időt a negyedekre is, hogy még Titus Livius buzdítására megkezdett történetírói munkásságát folytassa, s a római történelem mellett az etruszkokéra és Karthágóéra is kiterjessze, a görögöt második anyanyelveként sajátítsa el, sőt a római írás reformját is kidolgozza, három maga tervezte új betű bevezetésével. Igaz-e, amit később maga mondott, hogy együgyűségét Caligula alatt csak színlelte, hogy életben maradhasson, nem tudjuk. Jellemző azonban, hogy még életében elterjedt egy szatíra *A bolondok lázadása* címen, amelynek ismeretlen szerzője szerint „a bolondságot nem lehet tettetni”. Jellemző ez, nem annyira magára Claudiusra, mint inkább a légkörre, amely körülötte az udvarban kialakult. Az uralma alatt elkövetett gaztetteket inkább eltűrte, mint megtette - írta róla egy késő-római költő, s ebben egyértelműleg elmarasztalták: a birodalom vezetésének egyik alapvető képessége, a maga legközelebbi környezetének kézben-tartásáé, teljesen hiányzott belőle. Politikai és személyes érdekek hínárja fonta be egyre sűrűbben, s a császár megadással írta alá az ítéleteket, amelyeket egy-egy az élet-halálra birkózók sűrű porfelhőbe vont tömegéből tehetségével és ügyességével egy pillanatra kiemelkedő felszabadított rabszolga, vagy a császári háznak felesége, Messalina vezetésével már az örökségért egymást marcangoló tagjai közül az ügyesebbnek bizonyulók tettek elé.

Egy ilyen alkalommal került aláírásra 41-ben az az ítélet is, amely Senecát a Caligula nővérével való viszony vádjával - nem tudjuk, okkal-e vagy alaptalanul, az igazi ok azonban kétségtelenül a félelem volt kényelmetlenné válható jelenlététől - Corsica szigetére száműzte. A szigeten, ahol, mint írta, „a barbárok zűrzavaros és még az emberibb barbárok számára is nehezen elviselhető zshivaja zsongja körül”, és ahol a gladiátor-kaszárnya bevezetőben idézett képe felöltött benne, érett Seneca a kor művésze, filozófusává és politikusává.

Megértette, hogy szét kell törni Cicero körmondatait, ha arról akar beszélni, ami az ő korának mondanivalója - így lett a kor „új stílusának” a klasszicisták által kiátkozott, az ifjúságtól rajongva bámult és utánzott irodalmi vezéralakja, aki - Caligula kritikája szerint - mintha kötőanyag nélkül rakta volna egymás mellé mondatainak építőköveit, a „legfranciább” római író. Megértette, hogy korában, minden régebbi erkölcsi norma megrendülése idején, először az erkölcsi kérdésekben kell a filozófusnak szilárd talajra találnia, olyan talajra, amelyen a maga korának embere is megállhat; igaz, hogy ehhez ki kell lépni a nagy görög filozófiai rendszerek tökéletesen zárt köreiből - ez volt Seneca filozófiai „eklekticizmusa”, s így lett a görög etika közvetítője a kereszténységen át a reneszánsz koráig. Főképpen pedig megértette, hogy annak számára, aki több akar lenni, mint mások gombnyomására mindig a megadott irányba forgó kerék egy óriási gépezetben, kerék, amely a saját jól-olajozottságától tökéletesen kielégítve eleve nem képes arra gondolni, ki és mi működteti - aki tehát úgy érzi, hogy lehet, kell és képes valamit tenni egy kikerülhetetlen változás forгатagában arra, hogy ami születni készül, minél kevesebb fájdalommal jöjjön a világra, annak könnyörtelen tisztánlátással kell tájékozódnia szándék és lehetőség harcában. „A bölcs olyat is tesz, amit nem helyesel, mert nagyobb célok felé tekint...” Aki nem tud más fegyvert kezelni, csak siessen mártírhálálának jelzőrakétáját felröppenteni, biztosan lesz valahol és valamikor, aki észreveszi. De mennyivel több ennél ezt az életet nagyobbakra megmenteni, legalább addig, amíg magáért az életért - a fiatalabb kortárs, Juvenalis szavaival - nem kell arról lemondani, amiért egyáltalán élni érdemes. Így íródott a corsicai száműzetésben *A lélek nyugalmaról* szóló értekezés munkája mellett a *Vigasztalás* Polybiushoz, Claudius egy hatalomra jutott szabadosához, a császárra szórt istenítő magasztalásokkal, meg egy másik Messalinának, a száműzetést kieszközölő császárnőnek a dicsőítésével.

Messalinának ez nem volt elég, de volt, aki megértette, mire hivatott az írója. Mikor Messalina meggyilkoltatása után 49-ben Agrippina lett a császárné, Senecát visszahívta a száműzetésből. A filozófus Athénbe vágyott, hogy a nagy görög elődök ekkor már múltjából

élő városában tanulmányainak szentelje magát; a császárnő magas állást adott neki, s rábízta első házasságából származott, akkor tizenkét éves fia, Nero nevelését. Agrippina házassága legfőbb céljának azt tekintette, hogy fiát császárrá tegye. Seneca előtt ott állt az annyi filozófustól áhított lehetőség: őneki kellett uralkodóvá nevelni a kiválasztottat. Közben meg kellett tanulnia sok mindenről tudni és hallgatni, ami körülötte történt, s a Caligula-eset és a korzikai száműzetés jó iskola volt.

Mikor 54-ben Agrippina érettnak látta az időt Claudius megmérgezésére és a tizenhét éves Nero császárrá választására, egy rég-halottat temettek el. A hatalom minden szála Agrippina kezében volt; ő rendezte a halállal kapcsolatos hivatalos komédiát is, mert a császárság tekintélyét fenn kellett tartani. A gyászbeszéd elmondására Nerót jelölte ki, a megírására egyetlen ember volt igazán alkalmas: Seneca.

A beszéd megemlékezett Claudius tudományos érdemeiről, meg arról is, hogy uralkodása alatt semmi külső csapás nem érte a birodalmat. Azután bölcsességét és előrelátását magasztalta, és Seneca volt olyan művésze a szónak s ismerője hallgatóinak, hogy a második szólamot is meghallassa velük: a hallgatóság nevetésben tört ki. De a komédia ezzel nem ért véget: Claudius, elsőnek Augustus óta, istenné avatták, Agrippina papnőjévé választatta magát, s megkezdtek az új isten római templomának építését. Ez szólt az utcának, Itáliának és a tartományoknak.

A palotában más volt a tónus. Nero lefordíthatatlan szójátékkal úgy emlegette nevelőapját és császár-elődjét, hogy a „meghalt” szó egyik magánhangzóját megnyújtva ejtette ki, s így az lett a jelentése: „megszűnt bolond lenni”. A szójáték nyilván szájról szájra járt az udvarban. Seneca a búcsúbeszéd után nem sokkal új munkán dolgozott, s címében talán a császári tréfa visszhangzott. A mű csak az udvar magasabb körének szólt, így a cím görög lehetett: *apobiósis*, „meghalás” helyett erre az alkalomra képzett új szóval *apokolokyntósis* (latinul: *apocolocyntosis*), vagyis a benne levő „tök” jelentésű görög szónak szélteben elterjedt átvitt értelmével: *Hogyan szűnt meg az isteni Claudius bolond lenni*. A középkori másolók a meg nem értett eredeti helyett új címet adtak neki: *Játék Claudius haláláról*.

*

A *Játék* közvetlen irodalmi elődei a görög irodalom késői, hellénisztikus korszakának elejétől ismeretesek. Menipposz i. e. III. századi szíriai görög író alakította ki jellegzetes irodalmi formáját annak a műfajnak, amelyet róla szoktak volt már az ókorban „menipposzi szatírá”-nak nevezni. Legszenvedelmesebb formái ismertetőjegye a próza és vers váltakozása volt oly módon, hogy a vers ne csak betét legyen, hanem az elbeszélés terhére is megossza a prózai részekkel. Menipposz műveit nem ismerjük, csak néhány töredéket tartottak fenn belőlük későbbi idézetek. Nem volt szerencsésebb a műfaj meghódítója a római irodalom számára, a nagy tudós és közepes költő M. Terentius Varro (i. e. 116-27) sem: *Menippusi szatírák* című munkáját szintén nem őrzi számunkra több sornyi idézeteknél, s nem is maradt fenn a műfajnak az *Apocolocyntosis*-on kívül egyetlen teljes képviselője sem. De Menipposz művei a műfaj határain kívül is hatottak, s igazuk lehet azoknak, akik nagy honfitársa és szellemének is örököse, Lukianosz műveiben az elveszett menipposzi életmű visszhangját is kihallani vélük. Kevésbé bizonyos ez olyan esetekben, mikor lukianoszi motívumok Seneca szatírájával mutatnak kapcsolatot; egyéb műfajok közvetítése mellett azt sem lehet eleve lehetetlennek tartani, hogy Lukianosz magát az *Apocolocyntosis*-t is ismerte.

Alighanem a műfaj hagyományainak, de mindenképpen irodalmi hagyomány ösztönzésének köszönhetette Seneca a mű néhány fő motívumát - mint a mennyei isten-gyűlés és az alvilági ítélet paródiáját - és egyes poétikai mozzanatokat; ilyen a műfaj-elődök idézése, mint Varróé a

8. fejezetben; görög és római klasszikus költő-sorok travesztált felhasználása; a hangnem állandó változtatása a legszélesebb skálán, a tragikus pátosztól a legvulgárisabb utcai tréfáig, az ellentétes hangnemek váratlan szembeállításával; az egyes kikristályosodott irodalmi műfajok közhelyeinek, megmerevedett fogásainak paródiája, mint az egész mű keretétől szolgáló hitelesség-igazolás a történetírók módjára, „forráskritikával”, a tárgyilagosságnak és az adatok megbízhatóságának aggályoskodó-semmitmondó bizonyításával, az egykorú eposz-költők táj- és környezetfestő mániájának utánzása a 2. és 3. fejezetben, vagy a tragédia üres dagályáé a 7. fejezet Hercules-beszédében, amely valószínűleg elsősorban magának Senecának egy tragédiáját parodizálja.

Ez az önmagát sem kímélő képesség, hogy mindent egyszerre belülről is, és kívülről is tudjon nézni, a szatíraíró művészetének alapja, az *Apocolocyntosis* írójának a filozófussal és a politikussal közös képessége volt. S éppen ez tette, hogy a *Játék* több lett, mint egy a sok szem közül egy irodalmi műfajhagyomány láncán, több, mint irodalmi motívumoknak csak a keverés újdonságával ható tálalása. Nem késői századokban keresett megértő olvasókat, hanem elhangzása pillanatában - mert aligha lehet elemet elgondolni, amelyben jobban otthon érezte volna magát megszületése után, mint egy vidám symposiont fűszerező felolvasáson a császári udvar eseményeinek legapróbb részleteit is ismerő beavatott hallgatók körében. Csak ott remélhetett megértést az egész cselekmény irrerealitásának és a részletek hitelességének az az állandó interferenciája, amelyre a mű hatása épül. Ez a hitelesség a meghalt császár magán-életének legjelentéktelenebb mozzanataitól az állami élet fő aktusainak szertartásáig mindenre kiterjed, ami a szatíra elhangzása idején római és aktuális volt. Suetoniustól, az első császárok levéltáros életrajzírójától tudjuk, hogy Claudius valóban bicegett, beszédhibás volt, a feje reszketett, és egész életében lázzal küszködött; olvashatunk nála irodalmi és tudós tevékenységéről, irodalompártolásáról, mániáiról a dözsölésektől és a kockázástól a bíraskodásig és Homérosz-versek idézéséig. Az ezekre tett célzásokat éppúgy értékelte a szatíra hallgatósága, mint a római szenátus-ülés elbírásai szerint folyó isten-gyűlést, és a római gyakorlatnak megfelelő bírásági eljárást az Alvilágban. De ennél sokkal többet is élvezhetett benne: bizonyára kissé elakadó lélegzettel és a többiek arcát kémlelve hallotta a Claudius halálát sirató gyászéneket a Forumon elhangzott gyászbeszéd szerzőjétől, s értékelte azt a bűvész-ügyességet, amellyel a halál körülményeinek leírásában mindig megtalálta a kibúvót a mindnyájuk által ismert valóság és a hivatalos jelentés beállítása közt. (Egy példa: mikor azt hallották, hogy Claudius komédiaszínészek hallgatása közben múlt ki, mindenkinek eszébe juthatott, hogy halála után komédiásokat rendeltek a palotába mintegy a haldokló felvidítésára, nehogy a halálhír idő előtt kiszivárognon.) Mikor a gyászének Claudius dicsőséges harcairól beszélt, tudták, hogy csak egyetlenegyszer, Britanniában vett részt személyesen hadjáraton, a diadalmenet jogának megszerzése végett, s tudták, hogy még ekkor is milyen kevés része volt a győzelemben - de akik ezen egy kicsit tovább mertek a költővel gondolkodni, a szatírának egy mélyebb rétegéig juthattak el. A római államvallás előírása volt, hogy a győzelem azé, akinek az istenek a háború megkezdésekor a jóslatot adják. De nem vált-e ez eleve komédiává, ha a győztes hadvezér így egy Claudius volt? És a római vallás egész hagyományos istenapparátusa? Lehet ezt még komolyan venni, ha létezik olyan szertartás, amellyel Claudius annak rendje és módja szerint istenné avathatják?

Seneca itt rendkívül óvatos volt. A rómaiaknak a császárkor kevés újítása volt olyan idegen, mint a császár istenként való tisztelete. Az első császárok ebben a kérdésben nagyon tartózkodóan viselkedtek, s míg Keleten, ahol ennek messze visszanyúló hagyományai voltak, Augustus is, utódai is már életükben isteni tiszteletet igényeltek, vagy engedélyeztek, Rómában - legalábbis a hivatalos kultuszban - óvakodtak ettől. Gyakoribbá az élő császár nem hivatalos „isteni” megszólítása is csak Claudius alatt vált, de terjedését nem lehetett megállítani, mert

akik a legjobban megvetették, érdekből vagy félelemből éppen azok jártak elől sokszor kihívó módon a meggyökereztetésében, és amit az egyik császár megkapott, azt a másiktól már nehéz volt megtagadni.

Az élő császár isteni tiszteletének alapja az a fikció volt, hogy a császár személyében isten jelent meg az emberek között, aki tetteivel megmutatta isten-voltát; a halott császár istenné avatásáé az, hogy a halottat az istenek maguk közé fogadták az égbe. Erre eleinte tanú kellett, aki esküvel vallja, hogy látta a császárt az égbe szállni, ilyen tanú pedig - tiszteletdíjának összegéről is pontosan beszámol a hagyomány - Augustus halála után éppúgy akadt, mint Claudiusé után a szatírában említett útfelügyelő.

Nyilván senkitől nem követelték meg, hogy ezt komolyan vegye, Seneca éppen ezért abból indult ki, hogy komolyan vette. A mennybemenetel hiteles tanú vallomása alapján megtörtént - azok, akik Claudiuszt az istenek közé iktatták, csak ezért felelősek. Seneca nem száll ezzel szembe, csak tovább folytatja a történetet: Claudius valóban megérkezett az égbe, de csak hogy annál nyilvánvalóbb legyen, mennyire nem odavaló, s annál látványosabb a bukás, a szatíra mesteri ökonómiával berendezett háromszintes színpadának legtetejéről a földön át az Alvilágig - ott is egy felszabadított rabszolga szolgájaként: Claudius halála után is az maradt, ami életében volt.

Claudius istenné avatása paródiájának ez a bravúros összeegyeztetése a közzétett hivatalos verzióval biztos sikerre számíthatott azok között, akiknek nap mint nap hasonló feladatokat kellett megoldani pozíciójuk, sőt életük megmentéséért. De Seneca nyilván többet is akart művével, mint ilyesfajta elismerést.

Láttuk, távol állt tőle a nyílt szembefordulás az udvar elgondolásaival, vagy az állami intézmények hitelének megingatása (maga az isten-paródia nem volt kibékíthetetlen a hagyományos vallásossággal). Mikor a *Játék*-ot írta, Seneca az állam vezető politikusa volt, akinek - ezt jól tudta - nincsenek „nem hivatalos” nyilatkozatai. Akik az *Apocolocyntosis*-ban az udvarral, közelebbről Agrippinával szembeni ellenállást keresnek, ha mégoly burkolt formában is, egy ekkor még nem aktuális Seneca-képet próbálnak anakronisztikusan Seneca politikai pályája csúcsának kezdő évére visszavetíteni. De épp a politikustól annál sem állt semmi távolabb, hogy szatírájában hiteles, elfogulatlan képet akarjon rajzolni Claudiusról. Történetírók méltán szemére vethetik, hogy a polgárjog kiterjesztése, amelyet Claudius intézkedései közül kigúnyol, vagy a szenátori nemességgel és a lovagrenddel szemben a felszabadított rabszolgákra támaszkodása történeti szükségszerűség volt, és hogy sok egyebet is hibájául ró fel azok közül, amik erényei voltak. Maga választotta műfajának, a kezében újra politikai szatírává váló „menipposzi” szatírának szellemével került volna szembe, ha nem ezt teszi.

Ez a műfaj, a római irodalom egyik legeredetibb alkotása, a komédia édestestvéreként született, és a szókimondó támadás, ha kell, névvel, és ha kell, a szerző élete kockáztatásával, a lényegéhez tartozott. A görögök még őrizték annak tudatát is, hogy ebben a kíméletlen, semmi tekintély előtt meg nem hátráló, megsemmisítő támadásban a közösség önkormányzásának s elnyomói elleni védekezésének ősi funkciója élt tovább, hogy tehát a komédia kritikája nemcsak támadott, hanem ugyanakkor védekezett is: egy közösség védte általa a maga jogait és érdekeit azok ellen, akik belőle kinőve fölé kerekedtek, és szembefordultak vele. A komédiának ez az eredeti jellege Arisztophanésznál még teljes tisztaságában őrződött meg, de irodalmi virágzásához a szabadságnak az a légköre kellett, amelyet csak az athéni demokrácia tudott fénykorában megteremteni, s akkor sem olyan mértékben, hogy a költőt meg tudta volna védeni a kigúnyoltak ütlegetől.

Rómában régóta törvény tiltotta az ilyesfajta személyes támadást, s annak műfajai Itáliában inkább a népi színjátszás különböző formáiban virágoztak. A komédia irodalmi formája római színpadon soha nem jutott el arisztophaneszi szerepéig, de az itáliai népi színjátszásból kinövő és annak részben még vallásos formáit őrző szatíra, miután levette drámai formáját, első nagy képviselői, az i. e. II. század második felében élt Lucilius, majd Horatius révén tudatosan az arisztophaneszi komédia szellemi örökösének szerepét vállalta. A műfaj szelleme ezután leginkább alsóbbrendű komédiások rögtönzéseiben bujkált, s most, két generációval Horatius halála után, a kor első filozófusának és államférfiának kezében kapott újra irodalmi formát, az e szellemtől eddig távolabb álló menipposzi szatíra köntösében.

Seneca szatírája, változott világban és változó szerepben, a műfaj mindkét alapvető célját megőrizte: megsemmisíteni akart és fenntartani, lesújtani és felmagasztalni. De akit megsemmisített és lesújtott, egy halott volt, akit felmagasztalt, a birodalom korlátlan uralkodója. Ha Seneca művének ezt a kettős feladatát mégis komolyan vette, ez csak egy illúzió fogságában történhetett.

Az illúzió kettős volt: egyfelől, hogy Augustus aranykora visszahozható, és visszatérése minden baj orvossága volna, másfelől, hogy Nero az a császár, aki visszahozza. Így a döntő ítéletet a szatírában Augustusnak kell kimondania Claudius fölött: „Hát ezért teremtettem én békét szárazon és vízen?” Seneca meggyőződése az volt, hogy Claudiusban annak a császárnak az emlékét kell megsemmisítenie, aki letért az Augustustól kijelölt útról, s most ott érezte a maga kezében a hatalmat ahhoz, hogy tanítványát erre az útra visszavezesse. Úgy érezte, hogy most érkezett a történelemben rég várt pillanat: a császár és a filozófus szövetsége. Seneca szava döntő volt a birodalomban, s az *Apocolocyntosis* Párka-jövendölésének az Augustus kori költészet közhelyeiből fölépített, a mai olvasó számára kínosan ható, de megírása idején nem egy költő verseiben visszhangzó Nero-dicsőítésében a *kettőjük* vezetésével megvalósuló aranykort ünnepelte.

*

Nero uralmának első öt évét, amely alatt az állam legfőbb irányítása jórészt Seneca kezében volt, már Traianus császár a birodalom legfényesebb korszakai közt emlegette. A filozófus közben könyvet írt Nero számára a könyörületességről, mint az uralkodó legfőbb erényéről, s ugyanígy a jó uralkodó eszményképét akarta tanítványának felmutatni *A jótéteményekről* írt másik munkájában. Ugyancsak az udvari kegynek ebben a korszakában gazdag örökségek megszerzésével és Itália területén messze túlterjedő uzsoraügyletekkel óriási vagyont és a császáréval vetekedő nagyságú birtokokat szerzett, szenvedélyes-ironikus támadásokra adva okot kortársainak és az utókornak. Egyszóval: minden következményével vállalta azt a szerepet, amelyet - úgy érezte - vállalnia kell a filozófusnak, ha alkalma nyílik eszméit egy állam vezetésének gyakorlatába átvinni.

Keveset tudunk arról, hogyan próbálta befolyása sértetlenségének éveiben etikai elveit az állam vezetésében érvényesíteni. Tacitus mindenesetre megemlíti, hogy ő és Burrus, a testőrség parancsnoka, akivel Seneca megosztotta hatalmát, akadályozták meg már Nero uralkodása elején a vérengzések kitörését. Néhány megjegyzéséből az is kiténik, milyen megalkuvásokkal teljes harcot folytattak a császár rossz hajlamainak fokozódó megnyilvánulásai ellen. 59-ben Seneca írta Nero igazoló beszédét, amelyet a szenátushoz anyja, Agrippina meggyilkoltatása után elküldött. Ekkor már aligha lehettek Nerót illetően reményei, és a következő három évben, a késői filozófiai iratok sorát megnyitó művek keletkezése idején, egyre világosabbá válhatott előtte, hogy a kettős játék áldozata értelmetlenné vált. Seneca érezte, hogy politikai pályájának végéhez ért. A kudarcot azonban egyszerűen a császár rossz jellemének tulajdonította, anélkül hogy a birodalom sorsát valóban irányító erőket megismerte

volna. Ebben osztotta a római nemesség legnagyobb részének hibáját, amely megfosztotta őket a hatásos cselekvés képességétől. De legtöbbjük fölé emelte az, hogy volt ereje kiszabadulni a megszerzett hatalom és gazdagság bűvöletéből. „Ha az állam romlottabb, mintsem hogy segíteni lehessen rajta, ha a bajok teljesen hatalmukba kerítették, a bölcs nem erőlködik hiába, s nem fordítja erejét olyasmire, amivel semmit nem használhat...”

Ez a nagy késői művek egyikének, *A visszavonultságról* szólónak a főmotívuma. A cselekvő életet teljesen céltalannak tartva már visszavonulóban volt egy olyan rezervátumba, amelyet - most tűnt ki igazán - teljes sértetlenségében tudott megőrizni a hatalom éveiben. 62-ben, Burrus halála után, minden vagyonát följánlotta Nerónak, formálisan is visszavonult az államügyektől, s csak az írásnak élt.

Mint politikust illúziók vezették; csak most, ezektől jórészt megszabadulva, tudta mindazt, amit a hatalom éveiben megélt és megértett, mindenkihez szóló tanulságokká formálni, lehántva róluk helyhez és időhöz kötöttségük esetlegességeit. Korábban, mint politikus, a római birodalom keretében tudta az egyedül emberhez méltó életmódot elképzelni, hatalmának kiterjesztésében látta a történelem fő feladatát. Most rádöbbsent, hogy ez nemcsak Rómára nem igaz, hanem a világnak egyetlen ismert államára sem. „Ha egyenként végigvizsgálom valamennyi államot, egyet sem találok, amely a bölcslet vagy amelyet a bölcs el tudna viselni.” A haza addigi fogalma is szűknek bizonyult számára. Úgy érezte, hogy a „szívünkben hordott két állam” közül azért a kisebbért, amelyhez születése köti az embert, semmit sem tud már tenni, s minden erejét a nagyobbaknak kell szentelnie, „amelynek határait a nap sugara méri ki”. Róma helyett az egész világ, a római nép helyett az egész emberiség számára keresett kiutat, s most, ebből a távlatból nézve, a történelemnek szinte minden hagyományos értéke, a társadalom minden örökkévalónak látszó berendezése problematikussá vált. Nem többet ér a világ összes hadvezérének, államférfiának, törvényhozójának tetteinél - kérdezi - azoknak a filozófusoknak a műve, akik az egész emberiség, nem pedig egy állam érdekéről gondolkodtak? És hogy nevezhetjük megvetően rabszolgáknak azokat, akik csak rabszolgatársaink, hiszen mindnyájan közös foglyai vagyunk annak, amit Seneca nem tudott pontosabban megnevezni, mint Fortuna, a mindenben úr véletlen nevével. Így történt, hogy ugyanakkor, amikor a mindent kívülről nézni tudás tehetségének kiteljesedésével a *Játék* szerzője minden emberi ismeret, minden létező intézmény esetlegességének és változandóságának felismeréséhez ért föl, s tudatosan már a következő századok embereihez intézte szavait, korának társadalmával együtt az egész emberi kultúrát is, mint haszontalant, elvetette, s az utat a szabadság felé - ennek keresését tekintette most az ember legfőbb feladatának - adott világán belül nem tudta megtalálni. „Nem terhes a szolgaság, ha, mikor beteltünk a zsarnokság uralmával, egyetlen lépéssel átléphetünk a szabadságba...”

Hányszor látott azóta a történelem bukott államférfiakat, akik visszavonulásuk után, hivatalkban szerzett vagyonukból élve védik a szabadság és erkölcs eszméit irigyelt utódaikkal szemben. Ha Senecát az utókor - nem utasítva el teljesen az összehasonlítást - mégsem ezek közé sorolta, ez elsősorban azért történhetett, mert halálával visszamenőleg mégiscsak a hitelesség pecsétjét ütötte utolsó éveinek nagy műveire. Igaz, hogy e halál gesztusaiból nem egyet mintha az utolsó években irt véres mitológiai tragédiáinak a zsarnokkal szemben elbukó hőseitől kölcsönzött volna, s ha Médeiájáról elmondhatták, hogy úgy viselkedett, mint aki ismeri Euripidész Médeiáját, ő is kicsit egy Szókratész-dráma végjelenetét játszotta el, a nagy alakítás közben már a függöny összecsapódása utáni tapsviharra is számítva. Ez azonban mindenképpen csak halkabb kísérő szólama volt a főmotívumnak: az öreg költő rendíthetetlen szembenézésének az annyi kedves barát után most őt ért császári parancssal; a tudatos példamutatásnak arra, hogyan kell meghalni, mikor a zsarnokság az emberhez méltó élet

utolsó lehetőségeit is megsemmisítette, s hogyan adhatja valaki saját halálát fegyverül azoknak, akik küzdeni akarnak ellene.

65-ben Nero egy felfedett összeesküvést használt fel arra, hogy szabadjára engedje gyilkoló őrületét mindenki ellen, akit bármiféle ellenállásra képesnek tartott. Az összeesküvésben való tényleges részvétel dicsőségét már a nagy kortárs történetíró, Tacitus, megvonta Senecától. De ugyanő hagyományozta az utókorra öngyilkosságának - ezt a kegyet meghagyta neki az egykori tanítvány ítélete - azt a leírását, amely az utókor Seneca-képét meghatározta. Ez a kép azonban, amely szinte teljesen elfedte egyetlen fennmaradt hiteles portré-szobrának élvezet, ironikus, kiábrándult filozófusát, s amelyet a Senecát a szentek sorába felvevő Hieronymustól a XVII-XVIII. század nagy festőin keresztül Kosztolányi Nero-regényéig annyian újítottak fel, és mélyítettek el a maguk művésztöbbségének hozzáadásával, ez a kép nem válhatott volna emberi kultúránk nagy hagyományainak egyikévé, ha az, amit - nyilván az évtizedek múlva is még a közvetlen szemtanúk élményét visszhangzó elbeszélések nyomán - megörökít, nem igazi emberi nagyság lett volna.

Szilágyi János György